

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI.

VIII. BIND. 1880—81.

UDGIVET

AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

AALBORG.

FORLAGT AF MARINUS M. SCHULTZ
OG TRYKT I STIFTSBOGTRYKKERIET.

Et paatænkt Fæstnings- og Byanlæg ved Hals.

Ved D. H. Wulff.

Aalborg indtog i tidligere Tid en gunstig Stilling med Hensyn til Handel og anden Virksomhed. Ikke blot tog den en væsentlig Del i det betydelige Limfjordsfiskeri og var fælles Toldsted for hele Limfjordsdistriktet, idet alle Skibe, der sejlede paa Fjorden, skulde udgive deres Told til Aalborg Slot, men den havde ogsaa faaet forskjellige Privilegier, der gjorde den til Stapelplads for en stor Del af de ved Fjorden liggende Egne. Saaledes siger allerede Kristjern den førstes andet Privilegium for Aalborg i § 12, at ingen Gjæster eller udkomne Kjøbmænd maa sejle overmere i Limfjorden eller nogen Haandtering have uden til Aalborg, Viborg, Nykjøbing og Lemvig, der som lovlige Havne ere, undtagen de, som Salt, Ved, Kul og Tømmer føre (J. Saml. 7, 276), hvilket er gjentaget i Kristian den tredjes Privilegium for Aalborg af 1540 § 6 (smst. 282), og 1655 den 23 Avgust fik Aalborg Borgere og Indvaanere kgl. Tilladelse til frit og ubehindret at sejle med deres Skibe, Skuder og Pramme i Limfjorden og der handle og vandle (smst. 300). Men netop ved denne Tid var der af Frederik den tredje paatænkt en Foranstaltning, som, hvis den var bleven iværksat, rimeligvis vilde have tilføjet Aalborg et slemt Knæk og i det mindste standset dens Udvikling for lange Tider. Vi tænke herved paa denne Konges Plan til Anlægget af en Fæstning og Handelsstad med Kjøbstadret og som Toldsted ved Hals ved Indløbet til Limfjorden, hvorom D. Atl. V, 256 har en kort

Beretning, som vi her skulle fuldstændiggjøre ved Meddelelsen af de derom udgaaede Kongebud, saaledes som de findes opbevarede i Gehejmearkivets forskjellige Samlinger.

Det første Brev derom udgik den 1 Juli 1653 fra Frederik 3 til Befalingsmand paa Aalborghus Erik Juel til Hunds-bek, saalydende: Vor synderlig Gunst tilforn. Vi bede eder og naadigst ville, at I med forderligste eder herfra (o: Kjøbenhavn) hjem til eders Len begiver og der strax ved vore og Kronens samt Gejstlighedens Bønder og Tjenere i Kjær, Jerslev, Fleskum og Hornum Herreder lader gjøre og opkaste en Skanse paa hver Side af Indløbet det dermed at forsikre ¹⁾. Vi tvivle og ikke paa, at Adelen i eders Len og for^{no} Herreder sig jo bekvemme og tilstede deres Bønder og Tjenere samme Arbejde at tilhjelpe og fortsætte, eftersom det deres saavel som det ganske Lands Gavn og Forsvaring angaar. Eder er ogsaa naadigst anbefalet af vort Tøjhus at leveres til dets Fornødenhed 4 franske halve Kartover og 2 tolv Punds Stykker saa og Lader (?) dertil samt anden fornøden Tilbebør saa og 200 Kugler; dersom og nogen fjendtlig Landgang der mod Forhaabning skulde begyndes eller foretages, da have I eders største Flid at anvende, at saa meget af Landfolket og Almuen til Hest og Fods der omkring kan vorde samlet, som i en II hastig tilvejebringes kunde, og dermed Landgangen af yderste Magt og Formue afvende.

Dernæst udgik under 4 Juli s. A. Brev til Christian Friis, Lensmand i Mariager Klosters Len, saalydende: Vor synderlig Gunst tilforn. Vider, at eftersom vi naadigst have anbefalet os elskelige Erik Juel paa begge Sider ved Hals at lade opkaste en Skanse Indløbet dermed at forsikre, da ville vi, at I gjør den Anordning i eders Len, at Bønderne, saa mange som i de anbefalede Herreder under eders Len

¹⁾ At der dog allerede tidligere har været et saadant Anlæg ved Hals, fremgaar af Hals Birketingbog, hvori der under ¹¹/₁ 1623 læses: Knud Jensen i Hals Gaard (Birkefoged) lod læse en rigtig Fortegnelse og Register paa Hals Skanse, eftersom den er skift og afpølet imellem Bønderne her i Birket, i Ridefogden Povl Andersens Nær-værelse, denne at færdiggjøre og holde ved Magt efter Lensmandens Befaling.

ere beliggende, tillige med de andre vore og Kronens til bemeldte Skanse at opkaste hjælpe at arbejde, saa at bemeldte Erik Juel ingen Forhindring deri sker, eftersom Grunden paa den ene Side under eders Len skal henhøre.

Endelig fik Anders Bilde, Rigens Marsk, under 13 August s. A. Brev: Vor synderlig Gunst tilforn. Vi bede eder og naadigst ville, at I med forderligste kommanderer en Ingeniør til at afstikke de Skanser, som for godt er anset at skal lægges ved Hals og Mov, saa og forordne, hvad for Folk i dem skal ligge foruden de Bønder, som dertil skal forordnes at holde Vagt, saa og hvem deri skal kommandere, hvad I og eragter dem, søm dem kommandere, saavelsom Konstablerne og andre, som der ligge, maanedlig at skal gives. Derom har I til Landkommissarerne Ordre at give, at de dem maanedlig af Landkisten erlagt og betalt vorde.

Arbejdet med Skanseanlægget blev strax paabegyndt og drevet med stor Iver, som det fremgaar af følgende Tingsvidne af Hals Birketing ^{9/12} 1653. Jens Mortensen, Ridefoged til Aalborg Slot, har fast hver Dag, siden vor gunstige Hr. Lensmand rejste herfra, da der var begyndt at arbejde paa Skansen, lejet og laant mange, saavelsom ogsaa lejet mange ledige Folk, som have arbejdet udi Skansen, og han dem har betalt hver Aften, somme Dage 10 Vogne, nogle Dage 12, andre Dage 8, 7, 6, 5 og 4 Vogne hver Dag, undertiden flere og undertiden færre, ligesom der fattedes til og Landboerne ikke vilde møde; foruden har han ogsaa lejet dagligen mange ledige Folk og Daglønnere, baade Tørvestikkere og andre, somme Dage en Snes, nogle Dage over 30, og har det været den Gang, han havde lejet over 40 Folk, baade her af Sognets Folk saa og andre fremmede, som kom ned og arbejdede for Penge, og holdt han det hver Dag fra St. Michels Dag og til nu 8 Dage efter St. Mortens Dag. (Hals Birke-tingbog.)

Skansen maa derefter antages væsentlig at have været færdig; thi 1654 ^{31/3} forbød Søren Nielsen, Tingskriver i Hals, paa Lensmandens Vegne efter Befaling for Retten, saavelsom han to næste Tingdage tilforn gjort har, strængelig menige Mand i Hals og Skovshoved, ingen undtagen, at de ikke efter denne Dag lade deres Svin, Fæ eller Kvæg komme til Skansen at rode eller kaste under samme Svins

og Fæmons Fortabelse, eftersom det tilforn baade af Prædikestolen og til Tinge er forbudt, og fra 1654 ^{12/5} har vi igjen et Tingsvidne, at hvis der er hugget i Hals Skove, Strandmarken, Middelskoven og Nørskoven, siden det sidste Syn gik, er mesten hugget og kommet til Skansen for Hals saavel som til Lensmandens Fiskerbod, til Skansemeisteren, Kaptejn og Konstabels Ildebrand (smst.)

Hidtil er der endnu kun Tale om Anlægget af en Befæstning ved Hals; et Skridt videre gjøres der saa et Par Aar efter ved Bestemmelsen om Toldstedets Forlæggelse til Hals, idet Frederik 3 under 4 September 1655 skriver til Erik Juel: Vider, at vi naadigst tilfreds er, at Tolden ved Hals herefter maa oppebæres af alle indkommende og udgaaende Skibe paa Limfjorden. Thi bede vi eder og naadigst ville, at I til den Ende med forderligste og med ringeste Bekostning lader forfærdige Pakhuse, Vejerhuse saavel som Skibbro og fornøden Pram, hvortil I har at lade annamme Penge af Tolden sammesteds. Dersom og nogen findes, som sammesteds vil bygge Pakhus og Kornhus, da skal det være dem bevilget og tilladt; — og under 22 December s. A. udgik der en kgl. Befaling saaledes: Vi Frederik 3 . . . gjør alle vitterligt, at eftersom vi have for godt anset Hals til et almindeligt Toldsted at forordne, hvor al vor og Kronens saavel som Kommissariatolden skal erlægges af alt det, der paa Limfjorden ind- og udskibes, da ville vi til alles Efterretning befalet have, at alle vore Undersaatter saavel som alle fremmede, som herefter passere Limfjorden, ligesom manerligt er, efter Toldordningen der angive og fortolde, hvorimod de paa de andre Steder paa Limfjorden for videre Tolds Erlægelse skulle være forskaanede.

1655 den 29 December udgik atter Brev til Erik Juel saalydende: V. s. G. t. Vi bede eder og naadigst ville, at I med forderligste med vore og Kronens samt Gejstlighedens Bønders og Tjeneres Hjælp i Kjær, Hvetbo, Horns, Han, Jerslev, Børlum, Vennebjerg, Fleskum og Hindsted Herreder lader den Plads ved Hals forfærdige og gjøre bekvem, saa der Bygninger og Huse kan opsættes. Vi tvivle og ikke paa, at Adelen i bemeldte eders Len og deromkring boende, naar I med dem derom handler, som eder og herom befales, de sig bekvemme og tilstede deres Bønder og Tjenere samme

Arbejde at tilhjelpe og fortsætte, eftersom det deres saavel som det ganske Lands Gavn og Bedste angaar, og har I Arbejdet sammesteds dem saaledes at ligne imellem, som de langt og nærved boende ere, og som I for raadsomt og passeligst eragte, — og s. D. fik Malte Sehested, Lensmand over Aastrup Len, følgende Brev: Vor Gunst tilforn: Vi bede dig og naadigst ville, at du, naar det af os elskelige Erik Juel begjæres, befaler vore og Kronens Bønder i dit Len Aastrup i efter^{no} Herreder, Børlum, Vennebjerg og Jerslev, at tilhjelpe ved Hals Plads at forfærdige, saa derpaa videre Bygning kunde sættes, og det efter den Anordning, han derpaa gjør.

Med Hensyn til Toldoprævningen fik Michel Langemach under 25 Avgust 1656 følgende Brev: V. G. t. Vid, at eftersom vi naadigst have anbefalet Skibsbroen der ved Hals at lade bygge og forfærdige saa og Tolden herefter af de ind- og udgaaende Skibe i Limfjorden der at annamme lade, da har du Tolderen sammesteds at tilholde, at han, eftersom vi have for godt anset alle forbigaaende Skuder og Skibe der at skulle anlægge og fortolde, foruden den ordinære Told af hvert Skib, være sig indenlandsk eller udenlandsk, som ud og ind sejle, af hver ti Læsters Drægtighed 1 Rigsort annammer, indtil saalænge vi anderledes derom tilsigendes vorde, til hvilken vi dig og derom vort aabne Brev tilskikke, som du paa behørige Steder har at lade forkynde, hvilke Penge han i et Skrin har at indlægge, som os elskelige Erik Juel dertil forordner, saa og Rigtighed holder over, hvor meget indlagt bliver og det siden til Borgmestere og Raad i Aalborg aarlig leverer, — og til Erik Juel udgik s. D. Brev: V. s. G. t. Vider, at eftersom vi naadigst have anbefalet Tolderen ved Hals af hvert ind- og udgaaende Skib i Limfjorden, være sig indenlandske eller udenlandske, af hver ti Læsters Drægtighed 1 Rigsort at annamme, da have I den Anordning at gjøre, at en sær Skrin til for^{no} Penge forordnes med to Laase for, til hvilke I den ene Nøgle hos eder har at beholde og den anden Tolderen sammesteds at lade levere, hvori samme Penge kan indsamles, og har Tolderen rigtigt Regnskab over, hvad indsamlet bliver, at holde og det aarlig til Borgmestere og Raad i Aalborg at levere, hvilke det efter eders Godagtende og foregaaende Raad siden

til Skibsbroens og anden Havnens Fornødenheds Vedligeholdelse har at anvende.

S. D. udgik fremdeles Brev til Christian Friis: V. s. G. t. Vider, at eftersom vi naadigst have anbefalet os elskelige Erik Juel Skibsbroen, Kanal og andet ved Hals at lade forfærdige, hvortil han ikke noksom fornøden Ris og Staver der paa Stedet kan finde, da have I den Anordning at gjøre, at ham paa hans Ansøgning fornøden Ris og Staver af Egense og Mov Skove vorder følgagtig, og det ved Mariager Lens Bønder til Fjorden nedført, at det der igjen kan indskibes.

Endnu er der kun Tale om en Befæstnings og et Toldsteds Oprettelse ved Hals; men at det tillige samtidig var Hensigten der ogsaa at anlægge en Handelsplads, fremgaar af nedenstaaende to Breve, udstedte til Erik Juel den 25 og 26 August s. A., saavel som af de for Pladsen bestemte Privilegier, som strax derefter skulle blive omtalte.

Brevene lyde saaledes: V. s. G. t. Vider, at eftersom vi have for godt og raadsomt anset en Handelsplads ved Hals at lade fundere og bygge, da har I, hvo det af eder begjærendes vorder og Middel har Bygning der at sætte, fornøden Plads dertil at lade udvise, dog med det Vilkaar, at de siden Pladsen inden visse Aar bebygge. Dog har I i Agt at tage, at enhver Plads billig Jordskyld paalægges, som de siden aarlig have at udgive, og har de saa siden derpaa efter vort Skjøde vor naadigste Ratifikation at søge, — og det andet: V. s. G. t. Vider, at eftersom for os underdanigst anbringes, den ny Handelsstad, som vi naadigst til Sinds ere ved Hals til vort Land Jyllands og ganske Limfjords Forsikring at lade opbygge, ikke derved en ringe Ting at skulle tiltage, dersom vi naadigst ville bevilge Bønderne der i Birket boende inden Fæstningens Afridsning at maatte indflytte og siden den Ager og Eng, som til deres Gaarde lagt bliver, arvelig at maatte nyde og beholde mod en vis Jordskyld til os og Kronen at udgive, da, eftersom vi, paa det samme Stad desto bedre kan tiltage, det have bevilget, har I den Anordning at gjøre, at hvilken som der indflytte vil, til sin Gaard en vis Del Avl bliver tillagt, som han for sig og sine Arvinger arvelig har at nyde og beholde, og har I ham derimod en vis Jordskyld at paasætte efter den Proportion, som han Jord bekommer, saa at os og Kronen i det visse intet afgaar.

Hovedaktstykket desangaaende er dog en i det hollandske Sprog trykt Plakat, hvoraf et Exemplar, trykt paa et løst Blad, opbevares i Gehejmearkivet, saalydende:

*Privilegia,
Medgedeelt de nieuwe Stadt en Vestingh Hals,
in Lymsfiord, in Jutland.*

Wy Frederick den derden, van der gratie Godes Koningh tot Denemarcken, Norwegen, der Wenden ende Gothen, Hertogh tot Sleswigh, Holsteyn, Stormarn ende der Dithmarsen, Grave tot Oldenborgh ende Delmenhorst. Doen kond by desen, dat Wy, uyt sonderlinge Koninghlijcke Genade, hebben verwillight en geconsenteert, gelijk Wy hier mede verwilligen ende consenteren, dat alle degenen, de welcke haer in dese Onse nieuw-gefondeerde Handelstede by Hals sullen komen neder-setten, doende voor Borgermeesters ende Raden van Onse Stadt Aalborgh haeren Borgerlicken Eedt, genieten sullen alsulcke Vryheden ende Privilegien, de welcke zijn vergunt aen Onse Stadt Aalburgh ende de Inwoonders van dien. Sal oock de voorsz. Stede, mitsgaders d'Inwoonders alle van de selve, voor den tijdt van twintigh Jaren, van date deser, allesints vry, exempt ende verschoont zijn van alle Contributien, soo ordinaris als extraordinaris, Schot, Schattinge, Oplage, Accysen ende andere Borgerlijck onera ofte Beswaringen ende Uytgaven, hoe de selve oock mochten vverden genoemt, ende nu gebruycklijck zijn, ofte in't toekomende souden kunnen werden bedacht. Ende by aldien in't toekomende verder yets soude mogen werden uyt-gevonden, waer mede de voorsz. Stede, mitsgaders de Inwoonderen van dien, sonder Schade van Ons en Onse Cronen, konden werden gebeneficieert, So willen Wy, wanneer sulck Onderdanighst werdt versocht, Ons daer op soodanigh verklaren, als Wy Genadighst goet achten kunnen, dat het selve de voorsz. Stede ende d'Inwoonders van dien, naer Gelegenheyt van tijdt ende ander^e Omstandicheden, tot profijt ende best sal moghen dienen. Hebbende ten fine voorsz. den Wel-gebooren, Onsen Rycx-Raedt, Amptman tot Aelborch ende Getrouwen, Lieven, Eric Jüell op Hondsebeke, Gevolmachtight, dat soo wanneer hem yemant qvame reqvireren en versoecken, met præsentatie, om ter Stede voornoemt eenigen Plaets aen te willen nemen

ende daer op te bouwen, hy, Jüell voornoemt, die Voorsieninge sal hebben te doen, ten eynde aen den Reqvirant soodanigen Plaets werde aengewesen, om binnen seeckeren Tijd van Jaeren te betimmeren ende bebouvvén. Waer op van Ons, hy Reqvirant, soo voorts volkomene Brieven van securiteyt ende protectie op soodanigen Plaets, met den Eygendom van dien, sal hebben te vervvèren inde verkrygen. Ter oirconde gedaen op Ons Koninghlijk Slot, tot Copenhaven, den 25 Augusti, Anno 1656.

Frederick.

Meningen af dette Aktstykke er, med Udeladelse af de sædvanlige Formularer, at Kongen tilstaar alle dem, som ville nedsætte sig i den nyanlagte Handelsstad ved Hals, naar de aflægge deres borgerlige Ed for Borgmestere og Raad i Aalborg, at nyde alle de Friheder og Privilegier, som ere forundte Aalborg og dens Indbyggere, ligesom ogsaa den ny Stad tillige med alle dens Indbyggere for en Tid af 20 Aar skal være fri og forskaanet for alle Kontributioner, saavel ordinære som extraordinære, som Skatter, Paalæg, Akcise og andre borgerlige Onera eller Tynger og Udgifter, hvordan de end benævnes kunne og nu ere brugelige eller i Fremtiden kunne blive paalagte. Og saafremt der i Fremtiden kan blive udtænkt noget, hvormed nævnte Stad tillige med dens Indbyggere uden Skade for Kongen eller Kronen kan blive beneficeret, saa vil Kongen, naar saadant bliver ansøgt, erklære sig saaledes derom, som han kan agte det for godt, at det kan tjene nævnte Stad og dens Indbyggere til Gavn og Bedste efter Tid, Lejlighed og andre Omstændigheder. Til hvilken Ende Lensmanden i Aalborg, Rigsraad Erik Juel til Hundsbeek, har faaet Fuldmagt til, naar nogen kommer til ham og andrager om en Plads paa nævnte Sted at bo paa, at anvise ham saadan Plads mod, at han inden en vis Frist af Aar opfører Bygning og tager Bolig der, hvorpaa Andrageren strax skal forhverve og modtage fuldkommen Brev og Sikkerhed paa Pladsen med dens tilhørende Ejendom.

Endnu skal anføres et Par Kongebreve angaaende det saaledes paatænkte Anlæg.

Erik Juel fik under 26 August 1656 Brev saaledes: V. s. G. t. Vider, at eftersom vi os elskelige Hr. Niels

Trolle naadigst have anbefalet en Skudefuld Fur- og Granspirer i Aggershus Len at lade hugge og til en belejlig Havn nedføre, da have I dertil fornøden Skiberum at befragte dem til Hals at afhente og siden eders Betaling hos vore Kommissarier i vort Land Jylland derfor af Landkistens Middel at søge, eftersom det til Landsens Defension og Forsikring anvendes.

Ligeledes udgik den 4 Oktober Brev til Rigens Marsk og Rigsraad i Fyn: V. s. G. t. Vi bede eder og naadigst ville, at I med forderligste fremskikker Ingeniøren i vor Fæstning Frederiksodde ved Navn Erik (Navnet in blanco) til Hals Pladsen der at afstikke med Gatler og Kanal, at, om det engang skal fortificeres, intet da skal være deri forhinderligt, saa og at Dybet og Havnen det meste muligt haves i Agt, — og s. D. til Rigsraaderne Iver Vind og Jørgen Brahe: V. s. G. t. Vi bede eder og naadigst ville, at I gjøre den Anordning, at Ingeniøren i vort Land Fyn ved Navn Helge Pedersen med forderligste begiver sig til Hals, at han og Ingeniøren i vor Fæstning Frederiksodde ved Navn Erik Kaad tilsammen gjøre en Afrids færdig og sætte det paa Papir, naar det tilforn er afpælet og afmærket.

I Henhold til dette Brev og ovenstaaende Breve til Erik Juel af 25 og 26 August stævnedes Knud Jensen i Hals paa Kong. Maj.s og Lensmandens Vegne 1656 ^{21/11} menige Mand i Hals og Skovshoved ingen undtagen til Tinget i Dag til Vinde og Tilbud saavel som Forbud, og stod Knud Jensen her for Retten i Dag paa forbemeldte den gode Mands Vegne og efter en skriftlig Memorial tilbød menige Mand i Hals og Skovshoved, at alle, som vil have Plads og Ejendom, nemlig Plads (?) og Eng, til deres Gaarde og ville flytte ind i Byen [efter] Afridset, de skal det give tilkjende og at ske inden Juleaften, at den gode Mand kan vide sig paa Hans Maj.s Vegne at svare; dersom og nogen ikke vil give det tilkjende og inden den Tid vil lade sig indskrive og Pladserne med Ejendommene andre forvises og de siden udelukkes og ingen faar, skal de have over sig selv at klage og ingen anden. Item forbydes ingen at maa saa Korn eller sætte Kaal ved de Huse og Gaarde, de nu ibo, uden Præsten alene at sætte Kaal ved sine Huse, item at alle og enhver skal være tilfortænkt, at [de] inden den 1ste Marts skal forskaffe deres

Svin af Byen, paa det de ej skal omrode Afridset og Volden om Skansen fordærve, item at lade dem vide, at enhver, som vil bygge, vil være om Sten i Tide med mere dis Indhold i Dag her for Retten er læst og paaskrevet.

(Hals Birketingbog.)

Endelig udgik under 14 Maj 1657 Brev til Manderup Due til Halkjær, Lensmand over Ørum Len: V. G. t. Vi bede eder og naadigst ville, at du lader have Indseende, at det, som ved Hals begyndt er, ikke forfalder, men, saavidt muligt er, vedligeholdes og besættes, saa at der ikke nogen Entreprise paa kan gøres. —

Saaledes var Anlægget af en Kjøbstad ved Hals, foruden Fæstningen og Toldstedet, besluttet og Skridt gjorde til Udførelsen; men, som bekjendt, blev det ved Tanken, og ingen Kjøbstad rejste sig der, hvortil vi vistnok med D. Atl. maa søge Grunden i den kort efter udbrudte svenske Krig.

